

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), III/1 (2018), s. 55-64

KİTAP İNCELEMESİ: Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi (Frank 2010)*

BOOK REVIEW: ReOrient: Global Economy in the Asian Age (Frank 2010)

İbrahim KURAN**

Andre Gunder Frank, Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi (“ReOrient: Global Economy in the Asian Age”) başlıklı çalışmasında, onlarca yıldır tarihyazımında ve sosyal bilimlerde hâkim olan Avrupa-merkezci (“Eurocentric”) paradigmaya karşı, “küresel tarih” perspektifi içerisinde bir eleştiri geliştirir. Frank, Avrupa deneyimine odaklanan beşeri ve sosyal bilimler geleneği karşısında, dünyanın tüm bölgelerine eş zamanlı olarak bakan yatay olarak bütünleştirilmiş bir tarih anlayışı geliştirmeyi önerir. Örneğin, hâkim iktisat tarihi perspektifleri, 15.yüzyıldan itibaren Avrupa’da ilksel sermaye birikimi, coğrafi keşifler vb. süreçler üzerinden kapitalizmin yükselişine odaklanırken, aynı dönemde dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan iktisadi gelişmeleri ihmal ederler. Buna karşı, Frank, tarihsel merceğini “bölgesel” ölçekten “küresel” ölçğe kaydırarak, “yatay olarak bütünleştirilmiş bir makrotarih” anlatısı inşa etmenin gereğini savunur (Denemark 2009, 236). Zira Frank’a göre, en azından 16.yüzyıla ve hatta 18.yüzyıla kadar, özellikle ticari ağların yoğunluğu, ticaret akışı ve hacmi göz önüne alındığında, Avrupa ülkeleri yerine (Doğu) Asya ülkeleri dünyanın ekonomik merkez üssü konumundadır.

---

* Frank, Andre Gunder. Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi, İstanbul: İmge, 2010

** Doktora Adayı, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul. Araştırma Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, ibrahim.kuran@medeniyet.edu.tr

Post-kolonyal mücadelenin yükseldiği 1960lara kadar, Batılı kapitalist modernleşme deneyiminin biricikliği ve mukayeseli üstünlüğü, sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinde bazen açık bazen de örtük olarak kabul görmüştür. Nitekim modern sosyal bilimlerin kurucu epistemolojisi, dünyadaki tüm sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeleri Batı ile Doğu'nun kıyaslamasına bağlar. Üstelik sadece Batılı sosyal bilimciler değil, Batılı-olmayan sosyal bilimciler de kendi ülkelerinin ve bölgelerinin tarihini değerlendirirken, Avrupa'daki aydınlanma, modernleşme, kentleşme ve sermaye birikimi (genel olarak "kalkınma") deneyimini analizlerinin merkezine almak zorunda kalmıştır. Avrupa-merkezci paradigmanın en tipik tezahürü, rasyonalizme dayanan sosyoekonomik ilerleme ve tarihsel aşamacılık düşüncesi ile modernleşme teorisidir. Karikatürleştirme pahasına şunu söylemek mümkündür: Modernleşme teorisi, basitçe, Doğu'daki "atıl" "geleneksel" toplumların, Batı'daki rasyonelleşme süreçlerine, pozitivist bilimin gelişimine ve toplumsal devingenliğe ayak uyduramadığı için geri kaldığını iddia eder.¹ Avrupa'nın eşsiz modernleşme deneyiminin üstünlüğünü, modern bir düşünür olan Weber'in kültürelci yorumlarında dahi görmek mümkündür.

Ne var ki, beşeri bilimler alanında Edward Said'in önderlik ettiği oryantalizm (şarkiyatçılık) okulu ve post-kolonyalizm literatürü 1970'lerin sonundan itibaren Avrupamerkezci modernleşme teorisini söylemler ve temsiller düzeyinde yapı-bozumuna ("deconstruction") uğratmıştır. Frank'in bu makalede konu edilen kitabını, Said'in ve postkolonyal düşünürlerin, iktisat tarihi alanındaki bir yansıması olarak yorumlamak ve bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. İktisat tarihi disiplininde hâkim olan Avrupamerkezci paradigmayı eleştiren Frank, kitaptaki temel amacını şu şekilde özetler:

"Avrupa'nın iktisadi varsıllığı, hele de akılcılık, girişimcilik, iyi huyluluk, teknoloji, kurumlar gibi ırktan kaynaklı hususlarda sahip olduğu 'sıra dışılık'tan dolayı öne çıkmadığıdır. Avrupa'nın ilerleyişinin, Atlantik ekonomisine dâhil olup onu kullanmasından hatta Amerika ve Karayipler'de kurduğu sömürgelerden ve Afrika köle ticaretinden elde ettiği faydadan kaynaklanmadığını da göreceğiz. Elinizdeki kitapta Avrupa'nın, Amerika'dan kazandığı parayı Asya'nın üretiminden, piyasalarından ve ticaretinden, kısaca dünya ekonomisinde Asya'nın sahip olduğu baskın konumdan faydalanmak üzere nasıl kullandığını okuyacaksınız. Avrupa önce Asya'nın sırtına tırmanmış, sonra da omuzlarına (geçici olarak) oturup kalmıştır." (Frank 2010, 31)

Frank, kitabın henüz başlarında, Çin'in son on yıllardaki ekonomik yeniden yükselişini anlayabilmek için, bütüncül bir küresel tarih perspektifi geliştirmenin gerekliliğinin altını çizer. Andre Gunder Frank, Giovanni Arrighi, Samir Amin ve pek çoklarının iddia ettiği gibi, Çin başta olmak üzere Doğu Asya ekonomilerinin son yarım yüzyıldaki yükselişi, 21.yüzyılda ekonomik merkez üssünün (Avrupa ve Amerika'dan) yeniden Asya'ya kayacağı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla, bu bağlamda, "21. yüzyıl – Asya çağı" nı anlamak için mevcut Avrupamerkezci teorik bakışlar yetersizdir (Frank 2010, 53).

¹ Modernleşme teorisi kapsamında, Avrupa'nın mukayeseli üstünlüğü karşısında Doğu'nun geri kalmışlığını işleyen en önemli çalışmalardan biri Daniel Lerner'in 1958 tarihli *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* adlı kitabıdır.

Frank'e göre herhangi bir iktisat tarihçisinin en başta sorması gereken, 'kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel nirengi noktası neresidir?' sorusudur. Mevcut iktisat tarihi çalışmaları, kapitalizmin tarihini genellikle, coğrafi keşiflere ya da 1800'lerde başlayan Sanayi Devrimine havale etmektedir (Frank 2010, 15). Öte yandan, Abu-Lughod gibi ayrıksı akademisyenler, modern kapitalist dünya sisteminin kökenlerini on üçüncü yüzyıla kadar uzatmaktadırlar (Frank 2010, 15). Ne var ki Frank, doğrudan kapitalizm olarak adlandırmasa da, mevcut dünya ekonomik sisteminin kökenlerini çok daha geriye götürmektedir: "Sistemin başlangıç tarihi 1800, 1492, 1450 ya da 1250 değilse, belki de MS 1000 yılı dolaylarındaydı." (Frank 2010, 16) Bu iddia aynı zamanda, Frank'in dünya-sistemi ekolünden kopuşunu imlemektedir.

Frank'in Yeniden Doğu kitabındaki değerlendirmelerini ve dünya-sistemi ekolünden kopuşunu anlamak için, önceki çalışmalarına ve öncüsü olduğu dünya-sistemi ekolünün gelişimine değinmek gereklidir. 1966 tarihli *Az gelişmişliğin Gelişimi* ("The Development of Underdevelopment") kitabı, Giovanni Arrighi, Samir Amin ve Immanuel Wallerstein'in dahil olduğu dünya-sistemi ekolünün gelişiminde çok kritik bir yere sahiptir. Frank, *Az gelişmişliğin Gelişimi* adlı çalışmasında, Avrupa'yı analizinin merkezine alır ve Avrupa'nın kalkınmasının dünyanın diğer bölgelerinin geri kalması pahasına gerçekleştiğini söyler. Kendi deyişle, "merkez" ülkeler "çevre" ülkeleri ucuz emek ve hammadde temin ederek (başka bir deyişle, kaynaklarına el koyarak) sömürmüştür, bu yolla "merkez" ve "çevre" ülkeler arasında zamanla eşitsiz bir ilişki gelişmiştir. Basitleştirerek söyleyecek olursak, dünya-sistemi perspektifine göre, Avrupa karşısında diğer bölgelerin/ülkelerin geri kalmasının sebebi, bu bölgelerdeki/ülkelerdeki geleneksel-ya-da-feodal koşullar değildir; aksine küresel düzeydeki kapitalist sömürü ve hâkimiyet ilişkileri bu sonucu doğurmuştur (Frank 2010, 13). Modern dünya-sistemi teorisine göre, yüzyıllar boyunca "dünyanın geri kalanı" Avrupa'ya bağımlı durumda kalmıştır, dolayısıyla Batı ülkelerinin bugün merkezde yer almasının ve mukayeseli üstünlüğünün sebebi, çevrede-çeperde bulunan Doğu (ve elbette Küresel Güney) ülkelerinin iktisadi kaynaklarının Batılı kapitalist sınıflar tarafından sömürülmesidir. Bu noktada vurgulanması gereken, Frank ve diğer dünya-sistemcilerin, kendilerini ana-akım Marksist teoriden ayırt etmek için, kapitalist üretim tarzından ya da üretim ilişkilerinden bahsetmek yerine, "modern dünya sistemi" ve "merkez-çevre ülkeleri" gibi kavramsallaştırmalara başvurmaları ve karşılaştırmalı-ilişkisel bir bakış geliştirmeleridir.

Frank, Yeniden Doğu kitabında, mensubu olduğu dünya sistemi ekolünden açıkça kopuşunu ilan eder. O'Brien'in ampirik bulgularına dayanarak, "merkez"deki Avrupa ülkelerinin yükselişinde "çevre" ülkelerin sömürülmesinin o kadar da önemli olmadığını söyler; buna göre 18.yy öncesinde deniz aşırı ticaret ve sömürgeciliğin Avrupa'daki sermaye birikimine katkısı oldukça sınırlıdır. O'Brien'a göre, deniz aşırı ticaret ve sömürgecilik faaliyetleri Avrupa'nın 18.yy'daki gayri safi milli hasılasının ancak yüzde 2'sini oluşturmaktadır (Frank 2010, 66). Bu noktadan hareketle, Frank, dünya sistemi analizlerinin çoğunlukla hatalı olduğunu söyler. Daha önemlisi, Frank, dünya-sistemcilerin eleştirdiği diğer teoriler kadar Avrupa-merkezci olduğunu iddia eder. Zira ona göre, mevcut dünya-sistemi analizleri, dünyanın diğer bölgelerindeki iktisadi faaliyetlere ancak Avrupa'ya kıyasla bakmayı önermektedir. Çubuğu tamamen tersine büken Frank, elindeki ikincil arşivsel-ampirik verilere dayanarak 18.yy öncesinde Asya'nın Avrupa'ya bağımlılığını reddeder, aksine Avrupa'nın ticari açıdan yüzyıllar boyunca Asya'ya bağımlı olduğunu öne sürer.

Bu perspektiften Yeniden Doğuş, Frank'ın adeta hem kendisiyle hem de mensubu olduğu dünya-sistemi perspektifi ile hesaplaşmasıdır. Bir noktada, açıktan, kitabını Braudel'in ve Wallerstein'in tezlerine karşı yazdığını söylemektedir:

“Braudel ve Wallerstein'i yeniden okumam, bana bizzat bu yazarların kendilerine ve öne sürdükleri tezlere rağmen, erken modern dönemdeki dünyada birkaç ekonomi sisteminin bir arada var olmadığını gösterdi. Aslına bakılırsa ortada yalnızca bir tane dünya ekonomisi ve sistemi vardı ve bu sistemde, onların hatalı biçimde öne sürdüğü üzere, Avrupa egemen değildi ve olamazdı. Yine onların iddialarının aksine, dünya ekonomisi ve sisteminin Avrupa'da doğmuş olması da mümkün değildi.” (Frank 2010, 19)

Frank göre, 1500'lerden itibaren dünya çapında iş bölümü ve çok yönlü ticarete dayanan “küresel bir ekonomi” mevcuttur. Yine, 1800'lere kadar dünya ekonomisinin merkezinde iktisadi kalkınmışlık açısından Doğu Asya ülkeleri bulunmaktadır; Avrupa uzun süre bu kalkınma hamlesinden geride kalmıştır. Asya'daki üretim ve ticaret kapasitesi ile karşılaştırıldığında, Avrupa marjinal konumdadır ve küresel ekonomik sisteme ancak çok gecikerek 18.yy'da dahil olabilmıştır. Hâsılı, Avrupalılar öne çıkmadan önce, ortada Doğu Asya'nın başını çektiği küresel bir ekonomi ve kalkınma deneyimi mevcuttur. Bahsi geçen dönemde, tahmin edileceği üzere, küresel ekonomik sistemin en aktif oyuncusu Çin'dir. Frank, Asya ülkelerinin Avrupa ülkelerine göre çok daha hızlı büyüyerek (“income growth”) ekonomik üstünlüklerini en azından 1750'ye kadar koruduğunu iddia eder. (Frank 2010, 60) Avrupa, Asya'nın sürdüğü kalkınma trenine bilet almak için Amerika kıtasından elde ettiği değerli madenleri kullanmıştır. (Frank 2010, 21) “Batı, Asya'nın ekonomi treninde önce kendisine üçüncü sınıf bir yolcu bileti almış, ardından bütün vagonu kiralamış ve ancak dokuzuncu yüzyılda Asya lokomotifinin yerine geçebilmiştir.” (Frank 2010, 62)

Frank, 15.yy'dan itibaren dünyanın farklı bölgelerinin katılımıyla oluşan küresel ticaret ağlarına ve işbölümüne dikkat çeker; 1400 ile 1800 yılları arasında Asya'nın mutlak küresel ekonomik üstünlüğü olduğunu savunur. Bu tezini ispatlamak için ticaret ilişkilerine ve para akışına bakmayı önerir; bu dönemde, ticari ilişkiler açısından dünya ekonomisi Asya'nın hegemonyası altındadır. Hatta, Frank'a göre, sadece ticaret hacmi ve yoğunluğu açısından değil, neredeyse tüm iktisadi veçhelere baktığımızda 1400 ile 1800 yılları arasında Asya'nın ekonomik üstünlüğü söz konusudur, zira bu dönemdeki Asya hegemonyasını, üretim, verimlilik, rekabet ve nüfus artışı açısından da ispatlayabileceğini öne sürer.

Bahsedilen yüzyıllarda, özellikle 4 büyük ekonomik aktörün etkili olduğunu söylemek gerekir: Dokuma, seramik ve baharat başta olmak üzere imalatta ve ticarete lider konumda olan Çin, yine bu alanlarda onu yakından takip eden Hindistan, İpek ve Baharat ticareti yollarında iki önemli kavşak noktasını oluşturan Osmanlı Devleti ve İran-Safevi İmparatorluğu (Frank 2010, 190). 18.yy'a kadar Hint okyanusu kıyılarında yapılan ticaretin (yani, “Hint-Latin ticareti”) büyük kısmı Çinliler ve Hintliler tarafından, bir kısmı da Araplar ve İranlılar tarafından yönetilmekteyken; ancak çok küçük bir kısmı Avrupalı tüccarların elindedir (Frank 2010, 114). 18.yy öncesinde, Hindistan ile Çin arasında bin yıldan fazla süredir devam eden ticari ilişkiler bulunmaktadır (Frank 2010, 112-113). Hintlilerin en önemli ticari partneri Avrupalılar değil, Çinliler'dir. 13.yy'da dünyanın en zengin yeri olarak Java (bugün Endonezya'ya bağlı) gösterilmektedir; Mallaca (bugün Malezya'da) ise baharat ticaretinin merkezidir. Bu dönemde, Asya'daki kent(il)leşme oranı Avrupa'dan kat be kat fazladır. Aynı zamanda, 18.yy'da başlayan Sanayi Devrimine kadar, dünya ticareti-

nin neredeyse tümü, Güneydoğu Asya'dan gelen baharat miktarına endekslenmiştir. Pamuklu ve ipek dokuma ürünleri, seramik ve baharat başta olmak üzere Çin ve Hindistan'ın üretimde mutlak üstünlüğü söz konusudur (Frank 2010, 150). Çin ve Hindistan düşük maliyetli dokuma ürünlerini Batı Asya'ya ve Avrupa'ya satmakta ve hatırı sayılır ticaret fazlası barındırmaktadırlar; buna karşılık, Avrupa'dan Çin'e ve Hindistan'a doğru önemli miktarda gümüş ve altın akışı gerçekleşmektedir. Bu süreçte, Avrupa ülkeleri, Amerika kıtasındaki sömürgelerden elde ettiği gümüşü satarak, Çin'den ve Hindistan'dan dokuma başta olmak üzere mamul ürünler ve baharat satın almaktadır (Frank 2010, 129). Buna mukabil, Avrupalılar, ihraç edebilecek (satabilecek) malları olmadığı için Afrika'dan aldıklarını Amerika'ya, Amerika'dan aldıklarını Asya'ya, Asya'dan aldıklarını Afrika ve Amerika'ya satarak kar elde etmeye çalışmaktadır.

Malum olduğu üzere, bu dönemde, Batı'dan Doğu'ya uzanan baharat ve ipek ticaret yolları hem karadan hem de denizden Osmanlı'dan geçmektedir. Ticaret güzergâhlarının hâkimiyetini sağlamak için Osmanlılar yoğun gayret sarf etmişlerdir. Bilhassa, Osmanlı tebaası olan Ermeni tüccarlar dönemdeki ticaret ilişkilerinde oldukça etkindir. Avrupa'daki ipeklili kumaş talebini karşılamak için, Osmanlı'nın hem İranlı hem de Batılı tüccarlarla bölgede ciddi rekabeti söz konusudur. Frank şöyle der:

“Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu hırs, ticari davranış biçimleri ve evrensel egemenlik iddiaları bakımından Avrupa devletleri ile kıyaslanabilir. Osmanlı devleti kar elde etmek, siyasi amaçlarını oluşturmak, geliştirmek ve iletirmek amacıyla bir tüccar devleti gibi davranırdı.” (Frank 2010, 104) (italikler yazara ait)

Frank, 16. ve 17.yüzyıllarda, Osmanlılar ve Safeviler arasındaki rekabeti ispatlamak için, imparatorluklar arasında yapılan ticari amaçlı (ipek ticareti ve alternatif ticari güzergâhlar üzerine) savaşları örnek gösterir (Frank 2010, 107). Frank, bu dönemdeki Osmanlı fetihlerinin esas olarak cihad nosyonu ile değil, ticaret ve refahı artırmak için yapıldığını öne sürer; tahmin edileceği üzere, Osmanlıların Avrupalılar ile kar amaçlı ittifaklar kurmalarının amacı da budur. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi konumunun avantajını kullanarak Avrupa'nın Asya'ya ekonomik nüfuzunu ve ticari zenginliklere erişimini uzun süre engellemiştir.

Frank'e göre, Avrupalı tüccarlar Amerika'dan elde ettikleri değerli madenleri ve parayı kullanmalarına rağmen, bu dönemde çok aktif olan Asya ticaretine ancak kıyasından dâhil olabilmişlerdir. Malum olduğu üzere, 15.yüzyıldan itibaren Avrupalılar değerli maden arayışıyla coğrafi keşiflere başlamış, bu süreçte yeni keşfettiği Amerika kıtasından gümüş elde etmiş ve bu gümüşü para olarak küresel dolaşıma sokmuştur. Nitekim Asya ve Afrika piyasalarında aynı dönemde gümüş ve altın başta olmak üzere değerli maden ihtiyacı hâsıl olmuştur (Frank 2010, 82-83).

“Söz konusu küresel Çin merkezli ve çok taraflı ticaret, Avrupalıların Amerikan parasını dolaşıma sokmalarıyla büyümüştür. Aslına bakılırsa, on sekizinci yüzyılın başları hatta sonuna kadar üretim, rekabet ve ticarete Asya'nın egemen olduğu küresel ekonomiye, Avrupa'nın giderek daha fazla dahil olmasını sağlayan işte bu Amerikan parasıdır.” (Frank 2010, 150)

Avrupa'nın ticari açığını kapatmak için en önemli hamlesi para arbitrajıdır; Amerika'dan elde ettiği (gümüş başta olmak üzere) değerli maden ticaretinden kâr elde eder. Öz kaynakları kısıtlı olan Avrupalıların elinde para ticaretinden başka imkân yoktur. Zaman içerisinde Avrupalılar gümüş ve altın paritesinden kaynaklanan farktan ciddi komisyon almaya başlar. Frank bu süreci şöyle tarif eder:

“Gümüşün arz fiyatı, madenin bol olduğu özellikle Amerika kıtasında görece daha düşük, mesafe uzayıp Asya'ya gidildikçe daha yüksek düzeydeydi. İşte bu nedenlerle, gümüş para ağırlıklı olarak doğu yönünde akmıştır [...] Bu faaliyet (gümüş ticareti) gelişen Asya piyasalarında, hele de rekabete uygun olmayan üretimleriyle hemen hiçbir ürün satamayan Avrupalıların uğraştığı başlıca ve hatta tek iş kolu durumundaydı. Asyalılar, Amerika kıtasındaki sömürgelerinden getirdiği gümüş dışında Avrupa'dan hiçbir ürün satın almıyorlardı.” (Frank 2010, 158)

Bu dönemde, dünyanın çeşitli bölgelerinde, deniz kabuğu, bakır, kalay ve başka maddelerden yapılan paralar mevcut olsa da, dünya ekonomisine giderek gümüş standardı hâkim olmaya başlamıştır (Frank 2010, 163). Çin'in muazzam miktarda gümüş talebinde bulunması bu durumu şüphesiz etkilemiştir (Frank 2010, 171). Özetleyecek olursak, gümüş ve altın başta olmak üzere, para ticareti Avrupa'nın bu dönemdeki yegane ticari-iktisadi faaliyetidir. Frank, gümüş para akışının, zaman içerisinde “küresel mali sistemin kılcal damarlarına oksijen taşır” hale geldiğini söylemektedir. Gümüş para akışını, “mali akışın dünya ekonomisini yağlayarak birleştiren ve aynı zamanda genişleten dolaşım sistemi” olarak tanımlamak mümkündür (Frank 2010, 60). Ne var ki para akışına bu kadar vurgu yapan Frank, Asya'ya doğru akan gümüş ve değerli madenlerin, Asya ülkelerinde fiyat enflasyonuna sebep olmadığını, aksine para akışının üretim ve nüfus artışını kamçladığını iddia eder (Frank 2010, 186). Bu iddiayı ispatlamak ise oldukça güçtür.

Para akışının yanı sıra, Asya'nın 1400-1800 yılları arasındaki iktisadi hâkimiyetini göstermek için Frank daha yapısal faktörlere ve buna bağlı olarak uzun dönemli Kondratief döngülerine de bakmayı salık verir. Malum olduğu üzere, Kondratief'e göre dünya ekonomisinde 500 yıl süren döngüler (makro-dalgalar) mevcuttur; bu döngülerin her biri 200-300 yıl arasında süren (a) genişleme ve (b) daralma alt evrelerinden oluşmaktadır. Frank (2010, 283-284), analizindeki Kondratief döngülerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1050-1250: Avrupa'nın genişleme fazı (sömürgeleştirme ve Haçlı seferleri)
- 1250-1450: Avrupa'nın krizi ve gerilemesi (Kara vebanın yayılması)
- 1400-1800: Çin önderliğinde Asya'nın üretim ve ticarete hâkimiyeti
- 1800-1960: Avrupa'nın ekonomik kalkınması (bu süreçte Asya'nın görece gerilemesi)
- 1960-Bugün: Asya kaplanlarının ortaya çıkışı ve Çin'in ekonomik büyümesi

Bu analizde görüldüğü üzere, 1800'den bugüne ekonomik güç dengesi tekrar Asya'nın lehine işlemektedir. Frank'e göre, en azından 1750 yılına kadar Asya'nın uzun genişleme döngüsü devam etmiştir. Bu dönemde ticaret, üretim ve nüfus açısından Asya mutlak surette Avrupa'nın önündedir; benzetme yapacak olursak, bu dönemde Avrupa bugünün “gelişmekte olan ekonomiler” (“emerging markets”) konumundadır ve sürekli krizlere geder. 1800 yılından sonra, Asya için gerileme döngüsü belirginleşmiştir; 1850 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük kenti artık Pekin değil Londra'dır. (Frank 2010, 285) Frank'e göre, Asya'daki ekonomi-politik gerileşimin sebebi doğrudan Avrupa ekonomileriyle giri-

şilen rekabet değildir; gerilemenin esas sebebi Avrupalıların dolaşıma soktuğu gümüş para ve piyasalarda gümüşe olan aşırı taleptir. Öte yandan, spesifik olarak Osmanlı, Çin ve Hint imparatorluklarının ticari gerilemesini, dokuma sektöründe sahip oldukları avantajı yitirmelerine ve değerli maden akışının tersine dönmesine bağlamak da mümkündür (Frank 2010, 289). Bunun yanında, Asya'nın görece gerilemesinde şüphesiz Avrupalıların sömür-gelerinde zor tekniklerine ve kaba kuvvete başvurmalarını zikretmek gerekir. Avrupalı kâşiflerin gelişmiş işgal teknikleri karşısında Asyalılar çok kez savunmasız kalmışlardır. Frank her ne kadar Avrupalı tüccarlarla girişilen rekabetinin doğrudan Asya'yı gerilettiğini kabul etmese de, Avrupalıların zaman içerisinde geliştirdiği ticaret ve sanayiinin, Doğu imparatorluklarının çöküşünü en azından hızlandırdığını onaylamaktadır (Frank 2010, 294).

1960'lardan itibaren Japonya ve Kore başta olmak üzere "Asya Kaplanları"nın kalkınma deneyimi ve 2000'lerde Çin'in ekonomik sıçrayışı, Frank'in Yeniden Doğu kitabındaki öngörülerini destekler niteliktedir. Ne var ki, Asya'nın yeniden yükselişini anlamak için bütüncül-küresel bir tarih perspektifi öneren Frank, modernleşme teorisini tersine çevirmekten pek de öteye gidemez. Yani önceden salt Avrupa'nın kalkınma deneyimine odaklanan "Batılı modernleşme teorisi" yerine, bu kez karşımızda Doğu Asya ülkelerinin tarihsel ticari-iktisadi deneyimlerine yaslanan "Asya'nın erken hâkimiyet teorisi" mevcuttur. Frank'in, bütün bölgeleri ve ülkeleri birleştiren, ilişkisel bir makrotarih okuması projesi kadük kalır. Asya'nın mutlak (ya da zaman zaman göreceli) üstünlüğünü savunan Frank'in bazen "oksidentalist" (garbiyatçı) bir tavır takındığı dahi söylenebilir (Burumu & Margalit 2005). Dolayısıyla, çubuğu Batı'nın üstünlüğünden Doğu'nun üstünlüğüne bükken Frank'in, bütüncül-küresel bir tarih perspektifi sunduğunu söylemek pek de mümkün değildir, görünen o ki mesele önceliklendirme ile ilgilidir. Frank, her ne kadar Kondratyef döngülerinden bahsetse de, modernleşme teorisindeki ilerlemecilik fikrine farkında olmadan sahip çıkar. Frank "modernleşme teorisi" zemini kaydırırken, modern küresel sistemin geçişinde kimin önce geldiğini ya da kimin ileriye gittiğini halen önemsemektedir; malum bu konudaki tercihi de Asya'dan yana kullanır.

Bunun yanında, Frank, Asya'nın gerilemesine neyin sebep olduğu konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu konuda sistematik cevaplar geliştirmekten maalesef uzaktır. Asya'nın gerilemesinde, ancak gümüş ve değerli madenlerin dolaşıma sokulması sonrasında yaşanan aşırı talep krizini zikreder, fakat öte yandan buna eşlik eden bir enflasyon artışı olmadığını öne sürer. Bu iki iddia birbiri ile çelişir gözükmektedir. Frank, gümüş para akışından Avrupalıların para arbitrajı ile üstünlük kurmalarından uzun uzadıya bahseder. Fakat bu açıklamaları geliştirmek için de kendisi ayrı bir tarihsel araştırma yapmamış, çoğunlukla Chaudhuri'nin Avrupa'dan Önce Asya (Asia Before Europe, 1991) ve Pomeranz'ın Büyük Iraksama (Great Divergence, 2001) eserlerine başvurmuştur (Frank 2010, 300-301). Hâsılı, Asya'nın gerileyişine dair verdiği cevaplar, Avrupa'nın yükselişi hakkında verdiği cevaplar kadar tatmin edici değildir.

Frank'in temel tezini geliştirirken, Polanyi'nin tarihsel-antropolojik tespitleri ile çeliştiğinin altını çizmek gerekir. Malum olduğu üzere, Polanyi Büyük Dönüşüm'de (1944) "kendinden menkul serbest piyasalar"ın 19.yüzyılda Avrupa'da hâkim olmasından evvel, dünyanın bütün coğrafyalarında, piyasaların toplumsal olana ve toplumsal ilişkilere mündemec olduğunu söyler. Basitleştirerek söylersek, Polanyi'ye göre toplumsal alan belirleyicidir, piyasalar ikincildir. Her ne kadar Polanyi farklı bölgeler arasındaki ve bölgelerin kendi içerisindeki ticaret ilişkilerine işaret etse de, bu ticari ilişkilerde meta ve mübadele

premsipleri hâkim değildir, aksine bu ilişkilerde karşılıklık (reciprocity-mütekabiliyet) ve bölüşüm (redistribution- yeniden dağıtım) esastır. Frank ise, basitçe, ‘Büyük Bölüşüm’ün 19.yüzyılda gerçekleşmesinden çok daha önce Asya’da tecrübe edildiğini ileri sürmektedir (Frank 2010, 44). Zira ona göre 1400 ile 1800 yıllarında arasında Avrasya-Afrika arasındaki ticari ağların oluşturduğu “devasa dünya pazarı” mevcuttur (Frank 2010, 48). Frank, Polanyi’nin argümanlarına karşıt olarak, bağımsız arazi ve işgücü piyasalarının Avrupa’dan çok daha önce Çin’de geliştiğini, hatta 1800’den önce Çin’deki uygulamaların piyasa ekonomisine Avrupa’dan daha fazla benzediğini iddia eder. Son kertede, Frank’in tezi Polanyi’nin tespitleri ile çelişmektedir. Hem Polanyi’yi hem de kurumsalcı iktisatçıları karşısına alan Frank, Asya’nın üstünlüğünü ispatlamak için Avrupa’daki kurumsal gelişimi yadsı-maktadır:

“[Bu kitabın] temel tezlerinden biri, kurumların ekonomik süreçler ve onların getirdiği zorunluluklara bağlı biçimde oluştuğu için çok fazla belirleyici özellik taşımadıklarıdır. Kurumlar daha ziyade araç olarak kullanılmışlardır. Yani kurumlar, ekonomik süreçlerin nedeni - ya da Polanyi’nin ifadesinin tersine- toplumsal gerçekleşimi değil, ekonomik süreçlerden türetilmiş uyarlanabilir araçlardır.” (Frank 2010, 229)

Oysa tam da bugün yüksek ekonomik büyümeye rağmen kurumsal yapının gelişmemesi Asya’daki ekonomilerin en büyük sıkıntılarının biridir. Üstelik kurumları birer türev olarak görmek yerine, kurumların iktisadi gelişimi ve değişimi nasıl etkilediğini izlemek daha sağlıklı olabilir. Douglas North ve diğer kurumsalcı iktisatçıların önerdiği “patika bağımlılığı” (path dependence) ve “kritik eşikler” (critical junctures) modellerini hafife alması Frank’in analizlerini güdükletmiştir. Avrupa’nın sonradan dünya sistemine dâhil olduğunu söylemek iktisadi ve ticari açıdan mümkün olsa da, kurumsalcı açıdan bunu ispatlamak her zaman mümkün değildir, zira ortada (Asya ve Avrupa arasında) birbirinden oldukça farklı kurumsal deneyimler ve pratikler mevcuttur.

Örneğin, kurumsalcılar, modern-öncesi dönemden modern kapitalizme geçişte Avrupalı tüccarlar arasındaki “gayri şahsi” ve “sözleşmeye dayalı” ilişkilerin oldukça önemli olduğunu, aynı dönemde Asyalı tüccarlar arasında hâkim olan “şahsi” ve “cemaatsel” ilişkilerin ticareti ve iktisadi gelişimi sekteye uğrattığını öne sürerler. Başka bir bağlamda, Timur Kuran (2012) kurumsalcı iktisat perspektifinden, mülkiyet haklarının İslam coğrafyasında geç ortaya çıktığını öne sürmektedir. Kurumsalcı analizler, “kadı adaleti” ve “rasyonel-bürokratik hukuk” karşıtlığı üzerinden, Avrupa’daki hukuk sisteminin burjuva sınıfının mülkiyet haklarını geliştirdiğini iddia ederler.²

Eleştiriyi hak eden bir diğer nokta şudur: Frank, 1400 ile 1800 arasında Asya’nın bilim ve teknoloji konusunda da üstün olduğunu savunur, bunun için pusula, barut ve matbaa teknolojilerini örnek verir. Frank, anlaşıldığı kadarıyla, Batı’da aydınlanma ve reform süreçleriyle ortaya felsefe ve bilim geleneğini hafife alır; nitekim bu dönemde, Avrupa’da Descartes, Kant ve Voltaire’in düşünceleri bilimsel gelişmeye yön vermektedir. Frank’in bahsi geçen dönemde Asya’nın bilimsel-teknolojik üstünlüğü hipotezini işlerken, 1650’lerden itibaren Kepler, Newton, Boyle ve Bernoulli başta olmak üzere Avrupalı bilim insanlarının

² Modernist-şarkiyatçı düşünürler, Asya imparatorluklarındaki tebaa ilişkilerinin özgür düşüncüyü ve bilimsel gelişmeyi boğduğunu, iktisadi kalkınmayı olumsuz etkilediğini de iddia etmektedir.

çabalarını görmezden gelmesi ya da hafife alması tarih-yazımı açısından hatalıdır. Bilim ve teknolojinin kümülatif ilerlediği düşünülürse Avrupa'daki aydınlanma sürecinin önemini yadsımak mümkün değildir.

Son olarak, Frank'ın kendisinin de işaret ettiği gibi 1400 ile 1800 arasında Avrupa'da nüfus ve üretim faktörleri kısıtlı olmasına rağmen, kişi başına gelir ve refah daha yüksektir. Buna mukabil, aynı dönemde, Asya nüfusu çok fazladır ve üretimdeki muazzam artışla orantılansa dahi Asya'daki kişi başına gelir ve yaşam standardı daha düşüktür. Üstelik üretimin el ile yapıldığı ve henüz makine kullanılmadığı düşünülürse, Asya'daki yüksek nüfusun ekonomik açıdan büyük bir avantaj olduğunun altını çizmek gerekir. Nüfus fazlası, Asya'nın üretimde üstün oluşunu açıklamak için bilim-teknolojiden çok daha geçerli bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Frank, toplam kütle verilerine ("aggregate data") bakmasına rağmen, toplam gelirin nasıl dağıldığına, bunun yaşam koşulları nasıl etkilediğine pek de bakmaz. Tahmin edileceği üzere, üretim ve ticaret verileri iktisadi kalkınmayı anlam(landırma) için tek başına yeterli değildir (Frank 2010, 196-197).

Kaynakça

Denemark, Robert A. "World System History: Arrighi, Frank, and the Way Forward." *Journal of World-Systems Research* 15.2 (2009): 233-242.

Kuran, Timur. *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, İstanbul: YKY, 2012.

Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, İstanbul: İletişim, 2001.

Said, Edward. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışlar*, İstanbul: Metis, 1999.